

Dorota Piramidowicz   **NIEISTNIEJĄCE KOŚCIOŁY**
Instytut Sztuki PAN, Warszawa   **PIŃSKA**¹

Słowa kluczowe: architektura sakralna | Polesie | Pińsk | województwo brzeskolitewskie | dziedzictwo narodowe | tożsamość kulturowa | kościoł jezuitów | kościoł dominikanów | kościoł bernardynów | kościoł komunistów | kościoł karmelitów | kaplica mariawitek | kaplica cmentarna

Dorota Piramidowicz: dr historii sztuki. Absolwentka Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego, zatrudniona w Instytucie Sztuki PAN, w pracowni Katalogu Zabytków Sztuki w Polsce, na stanowisku adiunkta. We współpracy z Departamentem Dziedzictwa Kulturowego Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego bierze udział w pracach badawczych nad sztuką ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej. Uhonorowana odznaką „Zasłużony dla Kultury Polskiej”. Kierowała lub była wykonawcą w kilkunastu grantach (NCN, NPRH, MKiDN, KBN). Stypendystka Fundacji Lanckorońskich i Szwedzkiej Królewskiej Akademii Nauk i Sztuk. Autorka książki „Feniks świata litewskiego. Fundacje i inicjatywy artystyczne Kazimierza Leona Sapiehy (1609–1656)” i ponad dwudziestu monografii w serii „Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej”, współautorka kilku tomów KZSP. Publikuje w czasopismach krajowych (m.in. „Biuletyn Historii Sztuki”) i zagranicznych (m.in. „Menotyra) oraz tomach wieloautorskich i pokonferencyjnych. Współpracuje z redakcją Słownika Artystów Polskich.

Dzięki archiwalnym dokumentom, zarówno źródłom pisanim jak i – a może przede wszystkim – ikonograficznym, można próbować zobaczyć współczesne miasta przez pryzmat wielowiekowej, nawarstwiającej się historii. Żmudnie poskładane fragmenty tekstów przetrwałe na starych kartach i strzępki posklejanych widoków, składają się na obraz zazwyczaj o wiele bardziej atrakcyjny niż dzisiejszy, interesujący nie tylko historyków sztuki, ale także każdego, kto nieco uważniej przygląda się otaczającej go rzeczywistości.

W taki właśnie sposób można spojrzeć na poleski Pińsk, który niemal zawsze jawił się przybyszom jako miejsce szczególne². Był stolicą ogromnego, jednego z dwóch zaledwie – obok brzeskiego – powiatów historycznego wo-

¹ Artykuł powstał w ramach projektu sfinansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji nr DEC-2013/09/B/HS2/02072.

² O Pińsku ostatnio: D. Piramidowicz, M. Zgliński, *Pińsk – zarys dziejów miasta*, [w:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. V,

jewództwa brzeskoliteńskiego, a jego newralgiczna rola wynikała po części z faktu, że na niezwykle rozległym, trudno dostępnym i słabo zaludnionym terenie brak było innych większych ośrodków miejskich. Osobliwe było też to, że leżąc w głębi stałego lądu stwarzał wrażenie miasta portowego – rozciągał się na lewym brzegu rozlewiska rzeki Piny, w odległości niespełna 30 km od kanału Dniepr–Bug. W 1936 roku założyciel Muzeum Ziemi Pińskiej, archeolog i krajoznawca Roman Horoszkiewicz pisał:

Pińsk rozłożył się nad wodami. Można je nazywać jeziorem, a właściwie jest to rozlewisko Piny, Jasiołdy i Prypeci, które, połączone w okolicach Pińska, tworzą tutaj tak typowy dla Polesia zalew wód, nie dający się nieraz okiem ogarnąć. [...] Tak więc mamy dwa oblicza Pińska: to poleskie, od strony wsi, i to «miasteczkowe» od strony dworca kolejowego... Ale jest i trzecie oblicze Pińska... najtypowsze właśnie, oblicze jego własne, pińskie... Poznamy je, gdy zbliżymy się doń od południa, wodą... gdy zajedziemy jakimkolwiek statkiem czy łódką do pińskiego portu i tu przybijemy do jego bulwarów nadrzecznych...³.

Po drugiej stronie rzeki otwierał się bezkres bagien, słynnych „błot pińskich”, których niedostępne przestrzenie spowodowały, że przez stulecia Pińsk dzierżył palmę pierwszeństwa jako głównym ośrodek handlowy i kulturalny dla całego wschodniego Polesia. Był także ważną placówką religijną, a jego świątynie i klasztory przez całe wieki odgrywały szczególną rolę stojąc „na granicy dwóch światów – kultury i toni bagien”⁴.

Pierwsze wzmianki o pińskim grodzie pochodzą z wieku XI. W późnym średniowieczu gród ten został otoczony zabudowaniami, których pierwotny układ jest wciąż jeszcze częściowo czytelny w rozplanowaniu urbanistycznym centrum. W kolejnych stuleciach miasto rozrastało się wzdłuż nabrzeża Piny, a w jego wschodniej części od roku 1396 notowany jest kościół i klasztor franciszkanów. Po połowie XVI wieku Pińsk stał się najważniejszym na Polesiu ośrodkiem handlu drewnem i produktami leśnymi. Był sporą jak na owe czasy osadą, liczącą 29 ulic, zamieszkałą przez 4000 mieszkańców o zróżnicowanej strukturze etnicznej i konfesyjnej (poza Rusinami, Żydami i Polakami mieszkali tam również Tatarzy), której odbiciem było osiemnaście świątyń – szesnaście cerkwi, zespół kościoła i klasztoru franciszkanów

Kościół i klasztor rzymskokatolickie dawnego województwa brzeskoliteńskiego, t. 3, red. D. Piramidowicz, Kraków 2016, s. 23-31.

³ R. Horoszkiewicz, *Pińsk miasto o trzech obliczach*, „Tygodnik Ilustrowany”, 1936, nr 2, s. 515.

⁴ *Białe pawilony wśród moczarów i bagien*, „Dziennik Bałtycki”, 31 lipca 1938, s. 4.

i synagoga⁵. W roku 1581 Stefan Batory nadał miastu prawo magdeburskie, przywilej na jarmarki oraz herb – zwrócony w lewo napięty złoty łuk ze srebrną strzałą o stalowym grocie na czerwonym tle. Znakomita większość ówczesnej zabudowy była drewniana i uległa zniszczeniu w czasach powstania Chmielnickiego oraz wojen polsko-moskiewskich. W 2. połowie XVII wieku zaczęła się powolna, lecz skuteczna odbudowa – w następnym stuleciu funkcjonowało w mieście siedem klasztorów rzymskokatolickich: Franciszkanów, Jezuitów, Dominikanów, Komunistów, Bernardynów, Karmelitów i Mariawitek. Owa ekspansja łacińskich zakonów nie tylko zmieniła charakter Pińska, ale też wpłynęła na jego układ urbanistyczny i wyraźnie zaznaczyła się w jego panoramie. Wielki kompleks kolegium i kościoła Jezuitów rozlokowano przy samym nabrzeżu, na wschód od starego zamku, dzięki czemu powstał pomiędzy nimi plac schodzący ku rzece, od północy przechodzący w nieregularny rynek. Główne zabudowania rynkowe tworzyły dwa rzędy kramów, wzniesionych jeszcze w wieku XVIII i wyburzonych dopiero w czasach radzieckich. Ważne dominanty stanowiły także inne kościoły katolickie – wspomniany kompleks Franciszkanów i wzniesiony na północ od rynku kościół Dominikanów. Natomiast główna świątynia obrządku wschodniego, znajdująca się na wschód od centrum cerkiew katedralna, była raczej niepozorną, drewnianą budowlą. Znacznie większe znaczenie miał męski monastyr Zaśnięcia Matki Bożej fundowany w wieku XI, usytuowany na północny wschód od miasta, na przedmieściu Leszcz (na terenie obecnego Parku Miejskiego), z drewniana cerkwią Uspieńską, pełniącą pierwotnie funkcję katedry eparchii turowsko-pińskiej oraz nekropolii biskupów obrządku wschodniego (nowa wzniesiona w 1746 roku istniała do pożaru w 1905).

W 1690 roku starosta piński i marszałek wielki litewski, Jan Karol Dolski, założył na wschód od Pińska nową osadę o charakterze miasteczka – Karolin, a pięć lat później wznosił tam regularny bastionowy zamek oraz ufundował kościół i klasztor dla świeckich księży Komunistów. W ten sposób powstał niejako dwudzielny twór urbanistyczny: historyczne miasto, o „organicznym”, nieregularnym układzie oraz przylegająca od wschodu nowożytna struktura o ortogonalnej sieci ulic wyznaczającej prostokątne kwartały zabudowy, z centralną ulicą, biegnącą symetrycznie na osi północ-południe ku nabrzeżu Piny (przed r. 1939 ul. Szkolna, obecnie ul. Olchowskich). Od

⁵ A. Mironowicz, *Prawosławne parafie Pińska w XVI wieku*, „Przegląd Wschodnioeuropejski”, V/2, 2014, s. 11–27.

wschodu Karolin stykał się z terenem nowego zamku, od zachodu zaś ograniczała go ulica, przy której przedłużeniu posadowiono kościół i klasztor Bernardynów (do r. 1939 ul. Bernardyńska, obecnie Sowiecka). Obydwa miejskie organizmy łączyła przebiegająca równoleżnikowo, wzdłuż do nabrzeża Piny, ul. Wielka Franciszkańska, przylegająca do zespołu franciszkańskiego i wypadająca wprost na prezbiterium monumentalnego kościoła Jezuitów. Z czasem stała się ona główną ulicą miasta (od początku w. XX jako ul. Kijowska, przed r. 1939 Kościuszki, obecnie Lenina)⁶.

Opisując historyczne kościoły Pińska należy podzielić je na dwie grupy. Do pierwszej zaliczyć trzeba świątynie o zmienionej pierwotnej funkcji, nie będące już ośrodkami kultu religii rzymskokatolickiej, których bryły, mniej lub bardziej przekształcone, nadal widoczne są w przestrzeni urbanistycznej miasta. Jest to dawny kościół Komunistów będący dzisiaj miejską salą koncertową oraz świątynia bernardynów, w latach sześćdziesiątych XIX wieku zamieniona na cerkiew prawosławną, wraz z klasztorem zajęтым obecnie przez szpital i urzędy sądownicze. Grupa druga to te obiekty, które wskutek rozmaitych dziejowych zawirowań zniknęły z panoramy miasta – zespoły dominikanów, karmelitów, mariawitek a także kościół cmentarny i kaplica szpitalna. Pomędzy obiema grupami lokuje się kompleks jezuicki – nieistniejący od lat pięćdziesiątych ubiegłego stulecia kościół i potężny budynek dawnego, słynnego pińskiego kolegium, który obecnie stoi samotnie przy wielkim placu rynkowym. Wszystkie wymienione wyżej obiekty mają swoje monograficzne, możliwie najpełniejsze opracowania w tomie pt. *Kościół i klaszory rzymskokatolickie dawnego województwa brzeskolitewskiego*⁷, zaś

⁶ Historia rozbudowy Pińska na podstawie (wybór): J. Ursyn-Niemcewicz, *Podróże historyczne po ziemiach polskich między rokiem 1811 a 1828 odbyte*, Petersburg 1858, s. 399–413; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. VIII, Warszawa 1887, s. 167–183; R. Horoszkiewicz, *Pińsk i jego okolice*, Pińsk 1926; W. Husarski, *Zabytki Pińska i jego okolic*, „Bluszcz” t. 63, 1930, nr 23, s. 12–15; M. Marczak, *Przewodnik po Polesiu*, Brześć nad Bugiem 1935, s. 80–83; *Polesie ocalić od zapomnienia*, oprac. L. Porek, B. Arciszewska, Lublin 1998, s. 17; T. Габрусь, А. Кулагин, Ю. Чантурия, А. Квитницкая, М. Ткачоў, *Страчаная спадчына*, Минск 1998, s. 301–312; G. Rąkowski, *Czar Polesia. Smak Kresów*, Pruszków 2001, s. 197–218; Ю. Чантурия, *Градостроительное искусство Беларуси второй половины XVI – первой половины XIX в: средневековое наследие, ренессанс, барокко, классицизм*, Минск 2005, s. 72–77; *Гарады і вёскі Беларусі*, red. А. І. Лакотка, t. 4, cz. 2, Минск 2007, s. 365–375; Т.А. Хвагіна, *Пі́нск сэрца Палскага краю*, Мінск 2014, s. 10–96.

⁷ *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. V, *Kościół i klaszory rzymskokatolickie dawnego województwa brzeskolitewskiego*, t. 3, red. D. Piramidowicz, Kraków 2016.

niniejszy artykuł jest ich prezentacją i uzupełnieniem o archiwalne materiały pozyskane już po publikacji książki.

Dawna świątynia księży Komunistów, zwanych też Bartoszkami lub Bartolomitami, jest jedynym pińskim kościołem, którego bryła przetrwała w niezmienionej formie od czasu jego budowy⁸. Początkowo był drewniany; budowa murowanego gmachu przypadła na rok 1782, kiedy nawet na prowincjonalnym Polesiu formy barokowe przeżywały swój schyłek. Zwarta, niekonwencjonalna bryła, zaakcentowana masywną, ale malowniczą wieżą zwieńczoną zgrabnym hełmem, nie znajduje analogii w ówczesnym budownictwie Wielkiego Księstwa Litewskiego i na obecnym etapie badań nie można jej związać z żadnym ze znanych środowisk architektonicznych. Najwcześniejszym znanym przekazem ikonograficznym kościoła jest wdzięczny rysunek wykonany w 1868 roku przez malarzkę i rzeźbiarkę Helenę Skirmunttową⁹ (il. 1). W tym czasie świątynia była opuszczona i zaniedbana – po śmierci ostatniego z księży Komunistów (1836) działalność zgromadzenia na terenie Pińska wygasła. W dwudziestoleciu międzywojennym kościół stał się filą parafii katedralnej, następnie został zamknięty (1960). Na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku budynek zaadaptowano na salę koncertową, szczęśliwie jedynie w niewielkim stopniu zmieniając dyspozycję jego wnętrza.

Kolejną historyczną świątynią Pińska, której zabudowania przetrwały do dzisiaj, jest dawny kościół i klasztor bernardynów¹⁰. Budowany przez dwie dekady, od lat sześćdziesiątych XVIII wieku, zyskał późnobarokowe formy – ciężką bryłę i fasadę o ujętej spływami górnej kondygnacji¹¹ (il. 2) – które były już wówczas przebrzmiałe nawet na Polesiu. Bernardyński zespół został zlikwidowany w ramach represji carskich po powstaniu listopadowym;

⁸ M. Zgliński, *Kościół Komunistów p.w. Św. Karola Boromeusza w Pińsku*, [w:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. V, *Kościół i klasztor rzymskokatolickie dawnego województwa brzeskolitewskiego*, t. 3, red. D. Piramidowicz, Kraków 2016, s. 133–145.

⁹ Lietuvos Mokslų Akademijos Biblioteka w Wilnie, sygn. 320–927, *Kościół Komunistów w Pińsku*, rysunek Heleny Skirmuntt, 1868.

¹⁰ Z. Michalczyk, *Kościół p.w. Św. Michała Archanioła i klasztor Bernardynów w Pińsku* [w:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. V, *Kościół i klasztor rzymskokatolickie dawnego województwa brzeskolitewskiego*, t. 3, red. D. Piramidowicz, Kraków 2016, s. 147–166.

¹¹ Wydział Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej, sygn. 12804/III, *Rysunki pomiarowe kościoła pobernardyńskiego w Pińsku*, 1926.

Il. 1. Kościół Komunistów. Rysunek Heleny Skirmuntt, 1868. Lietuvos Mokslų Akademijos Biblioteka, Wilno, sygn. 320-927.

wówczas w kościele ulokowano cerkiew, a klasztor przekazano prawosławnym mniszkom. W latach sześćdziesiątych XIX wieku na dachu świątyni zainstalowano ośmioboczny tambur z baniastą kopułą, który do dzisiaj wyraźnie podkreśla jej cerkiewny charakter. Niewątpliwie najważniejszy i najciekawszy artystycznie element pierwotnego wystroju bernardyńskiej świątyni stanowiła barokowo-klasycystyczna polichromia, pokrywająca całe

Il. 2. Kościół Bernardynów. Pomiary fasady, prezbiterium i przekrój poprzeczny, 1926. Wydział Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej, sygn. 12804/III.

wnętrze i tworząca pięć iluzjonistycznych ołtarzy. Przez monografistę obiektu została przypisana Kazimierzowi Antoszewskiemu, mińskiemu freskantowi działającemu w ostatnim dwudziestolecu XVIII wieku na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego¹². Jak pisze Zbigniew Michalczyk: „Charakterystyczną cechą stylu Antoszewskiego było niemal perfekcyjne opanowanie techniki malarstwa iluzjonistycznego przy słabszym wykonaniu partii figuralnych, a także łączenie motywów wczesnoklasycystycznych (zależnych zapewne przede wszystkim od francuskiej grafiki ornamentальной 3. ćw. XVIII w.) z rozwiązaniami późnobarokowymi, wzorowanymi m.in. na rytowanych powtórzeniach projektów Andrei Pozza czy Paula Deckera”¹³.

Wśród dawnych kościołów Pińska na szczególną uwagę zasługuje świątynia jezuitcka, wznoszona od połowy XVII wieku, wielokrotnie przebudowywana i rozbudowywana¹⁴. Ze względu na przechowywaną w krypcie trumnę ze szczątkami Andrzeja Boboli już od początku następnego stulecia stała się

¹² Z. Michalczyk, *Kazimierz Antoszewski i grupa barokowo-klasycystycznych malowideł ściennych na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego*, „Biuletyn Historii Sztuki” 73: 2011, nr 3–4, s. 488–489.

¹³ Tenże, *Kościół p.w. Św. Michała Archanioła i klasztor Bernardynów w Pińsku...*, s. 157.

¹⁴ Tenże, *Kościół p.w. Św. Stanisława Biskupa Męczennika i kolegium Jezuitów w Pińsku* [w:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. V, *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa brzeskolitewskiego*, t. 3, red. D. Piramidowicz, Kraków 2016, s. 33–113.

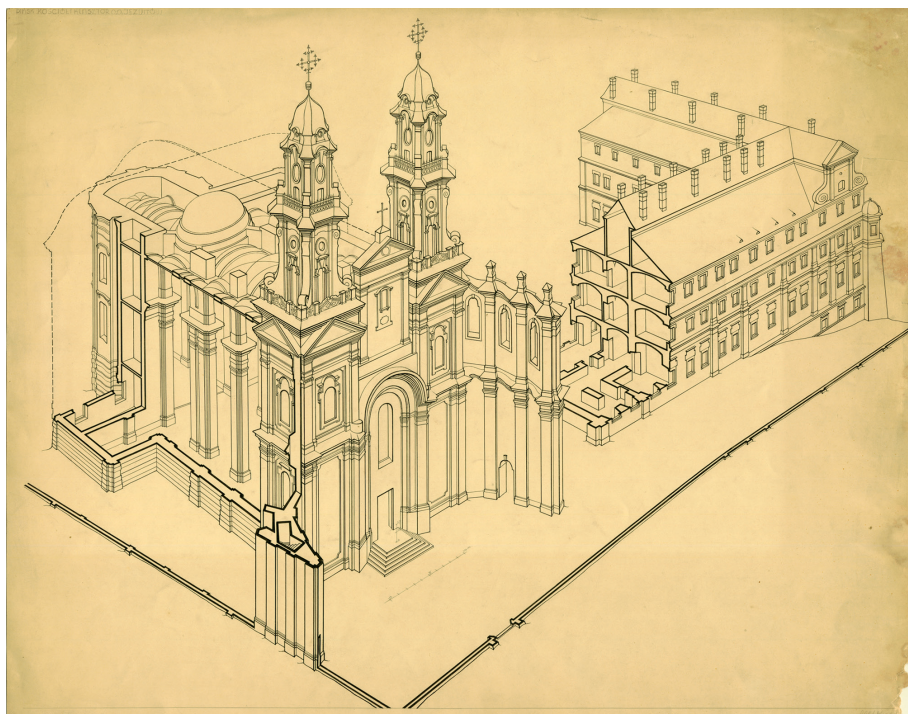
Il. 3. Kościół i klasztor Jezuitów od wschodu. Fot. 3–4 ćw. XIX w. Biblioteka Naukowa Księży Jezuitów w Krakowie, zbiory ks. L. Grzebienia.

ważnym ośrodkiem pielgrzymkowym, a towarzyszył jej budowany przez niemal sto lat, nigdy nie ukończony, imponujący gmach kolegium¹⁵ (il. 3).

Monumentalny kościół powstawał stopniowo. I choć z zewnątrz jego bryła sprawiała wrażenie jednolitej (wyróżniała się jedynie niespójna fasada), to nawy boczne – pierwotnie w układzie bazylikowym – zostały podwyższone dopiero około połowy wieku XVIII. Rzut kościoła o rozciągniętych ramionach transeptu i wydłużonym, 16-metrowym prezbiterium nie znajduje analogii w architekturze jezuickiej; być może, wzniesienie tak imponującej budowli wiązało się z planami umieszczenia w niej konfesji nad trumną ze szczątkami męczennika. Ogromne założenie miało być nie tylko ważnym ośrodkiem edukacyjnym, lecz również, a może przede wszystkim, stanowiło centrum katolicyzmu tego rejonu Rzeczypospolitej. Wyniosły kościół z parawanowymi, częściowo ażurowymi skrzydłami ujmującymi fasadę, z wileńskimi wieżami widocznymi z odległości wielu kilometrów, stanowił

¹⁵ Biblioteka Naukowa Księży Jezuitów w Krakowie, zbiory ks. L. Grzebienia, Kościół i klasztor Jezuitów od wschodu, fot. 3.–4. ćw. XIX w.

Il. 4. Kościół i klasztor Jezuitów. Rysunek aksonometryczny, 1926. Wydział Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej, sygn. 12806/III.

landmark zarówno miasta, jak i całej okolicy¹⁶ (il. 4). Był znakiem triumfu religii katolickiej – zawieszane w prześwitach dzwony, nie tylko słyszalne, ale i widoczne, musiały silnie działać na wyobraźnię zgromadzonych tłumów.

Na uwagę zasługują także ołtarze pińskiego kościoła *Societatis Jesu*, uchwycone na kilku przedwojennych fotografiach. Potężną i wyniosłą formę miał klasycystyczny ołtarz główny, być może projektu wspomnianego wyżej malarza-freskanta Kazimierza Antoszewskiego, zwieńczony wtórnie figurą *Chrystusa*, która była wzorowana na rzeźbie Bertela Thorvaldsena z katedry Panny Marii w Kopenhadze. Jeden z ołtarzy bocznych w formie tempietta, zaprojektował warszawski architekt Stefan Szyller. Ołtarz ten był interesujący nie tylko ze względu na osobę wybitnego projektanta, lecz również jako przykład nurtu historyzującego w architekturze polskiej dwudziestolecia międzywojennego. Pozostałe ołtarze, o modnych w latach trzydziestych XX

¹⁶ Wydział Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej, sygn. 12806/III, Rysunki pomiarowe kościoła Jezuitów w Pińsku, 1922.

wieku modernistycznych strukturach, wykonał zapewne miejscowy jezuita, ks. Stanisław Czapiewski.

Po kasacie zakonu Jezuitów, w ostatnich latach XVIII wieku budynki klasztorne przejął męski monaster a kościół zamieniono na cerkiew. W 1808 roku, za zgodą Aleksandra I, relikwie Andrzeja Boboli zostały przeniesione do Połocka. W czasie I wojny światowej zabudowania kolegium zajmowali Niemcy, następnie, od 1919 roku na dwie dekady świątynia wraz z całym zespołem powróciła we władanie jezuitów. We wrześniu 1939 roku ostrzelali ją żołnierze radzieccy; na początku lat pięćdziesiątych ubiegłego wieku została całkowicie wyburzona na rozkaz Nikity Chruszczowa. Wyniosły gmach klasztorny, pozbawiony swego pierwotnego kontekstu – kościoła – został niezamierzoną, ułomną dominantą zarówno placu, przy którym stoi w towarzystwie pomnika Lenina, jak i całego lewego nabrzeża Piny.

Pozostałe historyczne zespoły rzymskokatolickie Pińska nie istnieją. Do nich należy kościół i klasztor Dominikanów¹⁷, którzy przybyli do miasta w 1666 roku. Budynki zespołu, początkowo drewniane, zostały wystawione z muru dopiero w ostatniej dekadzie XVIII wieku, zapewne przy udziale architekta-jezuita związanego wówczas z pińskim kolegium. Warto zaznaczyć, że w trzeciej ćwierci XVIII wieku w Pińsku przebywali dwaj architekci zakonni Towarzystwa Jezusowego – Franciszek Kareu i Józef Olędzki, jednak nie ma pewności, czy to właśnie któryś z nich został zaangażowany przez dominikanów. Jest możliwe, że przy budowie murowanego kościoła mógł również uczestniczyć jezuicki wykładowca architektury, Mateusz Kisielewski¹⁸.

Murowana świątynia dominikańska została uwieczniona na obrazie Wincentego Dmochowskiego, ukazującego panoramę Pińska w 1830 roku (MN Warszawa) – i jest to jedyny przekaz ikonograficzny jej pierwotnego wyglądu. Analiza przedstawienia pozwala na supozycję, że była to duża, prosta, bezwieżowa budowla, z trójkątnym szczytem fasady i dwuspadowym dachem. Niewykluczone, że nawiązywała swą bryłą do powstających w tym samym czasie świątyń jezuickich, ale schematyczny przekaz nie pozwala na miarodajną ocenę jej charakteru i dyspozycji.

¹⁷ D. Piramidowicz, *Kościół i klasztor dominikanów p.w. Św. Dominika w Pińsku*, [w:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. V, *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa brzeskoliteńskiego*, t. 3, red. D. Piramidowicz, Kraków 2016, s. 115–132.

¹⁸ Z. Michalczyk, *Kościół p.w. Św. Stanisława Biskupa Męczennika i kolegium Jezuitów w Pińsku...*, s. 37.

Il. 5. Kościół Dominikanów, fasada. Projekt przebudowy na cerkiew, 1860. *Российский Государственный Исторический Архив*, Sankt Petersburg, sygn. 218-3-1835 k.116.

W 1845 roku piński klasztor dominikanów skasowano, a pięć lat później wraz z kościołem został przekazany duchowieństwu prawosławnemu. W 1860 roku powstały co najmniej dwa projekty przebudowy kościoła na cerkiew – jeden z nich, zrealizowany do 1864 roku, obejmował wzmocnienie murów fasady i dostawienie nad nią dwukondygnacyjnej wieży oraz prawie równej jej wysokości sygnaturki ponad drugim przęsłem. Alternatywną propozycją był publikowany tu po raz pierwszy projekt¹⁹ proponujący rozbudowanie fasady o dwie trójkondygnacyjne wieże wzniesione w jej osiach bocznych, z ośmiobocznymi hełmami zdobionymi kokosznikami. Na osi zwieńczenia został rozrysowany zdwojony, pseudobarokowy szczyt o wolutowych spływach (il. 5). Elewacje boczne miały pozostać, jak się wydaje, bez większych ingerencji (il. 6), podobnie jak mury świątyni widoczne na

¹⁹ *Российский Государственный Исторический Архив* w Sankt Petersburgu, sygn. 218-3-1835, k.110б, 11в, 11г, Projekt przebudowy pińskiego kościoła dominikanów na cerkiew.

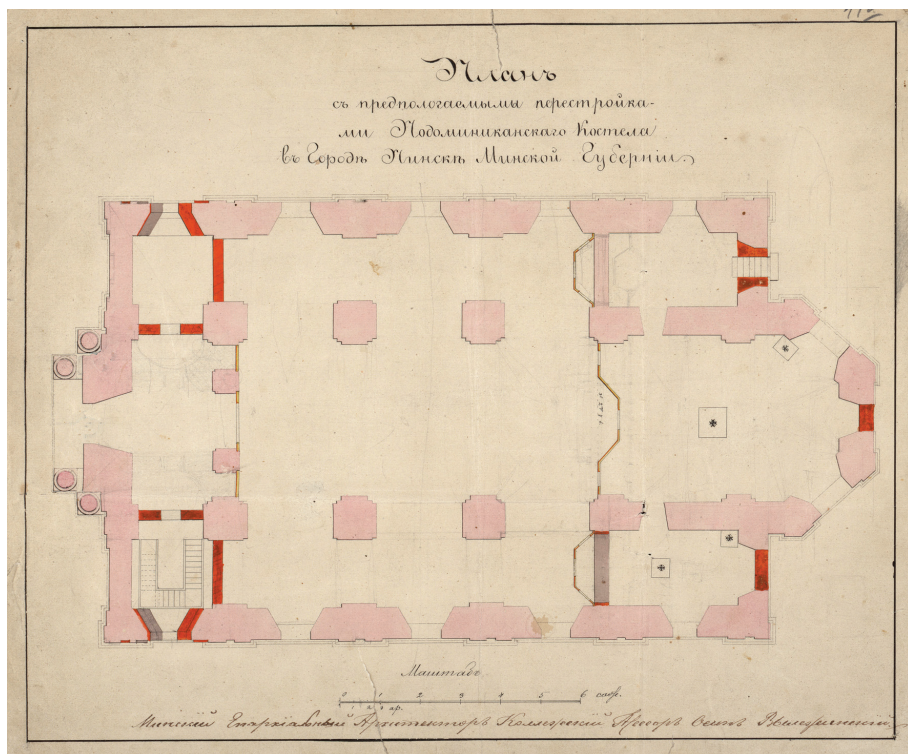

Il. 6. Kościół Dominikanów, elewacja boczna. Projekt przebudowy na cerkiew, 1860. *Российский Государственный Исторический Архив, Sankt Petersburg, sygn. 218-3-1835 k. 11в.*

rysunku jej rzutu, gdzie jedynie dodano ścianki w obrębie przęśla chórowego, zamknięto otwory od strony prezbiterium i wrysowano ikonostas (il. 7). Nie dziwi fakt, że do realizacji wybrano projekt z jedną wieżą w fasadzie – z pewnością według wiernych bardziej wpisywał się w stylistykę architektury cerkiewnej, dwie wieże zaś kojarzone były raczej z budynkiem kościoła katolickiego lub unickiego.

Cerkiew – dawny kościół dominikanów – została częściowo zniszczona podczas nalotów niemieckich we wrześniu 1939 roku. Po wojnie prawosławni wierni postanowili odbudować wypaloną świątynię; wzniesiono nowe sklepienie, położono dach, przekryto wieżę a na sygnaturkę wciągnięto wydatny cebulasty hełm. Jednak nadwątlone mury nie wytrzymały obciążenia i odbudowane elementy zawaliły się do środka. W kolejnych latach bryłę budynku przekształcono na salę widowiskową, w której działało kino „Družba”. W 1994 roku obiekt został zwrócony duchowieństwu prawosławnemu, które przesądziło o zburzeniu starych murów i zdecydowało się na wystawienie

Il. 7. Kościół Dominikanów, rzut. Projekt przebudowy na cerkiew, 1860. *Российский Государственный Исторический Архив*, Sankt Petersburg, sygn. 218-3-1835 k. 11r.

na ich miejscu nowej, okazałej świątyni, w pełni odpowiadającej wszelkim wymogom architektury cerkiewnej.

Kolejnym zakonem, który w Pińsku miał swoją siedzibę, byli Karmelici²⁰. Pojawili się w mieście na początku lat trzydziestych XVIII wieku i na placu położonym za południowo-zachodnią pierzeją rynku, na osi kościoła jezuitów, wystawili drewnianą świątynię z murowanym, dwuskrzydłowym klasztorem (1734). Poza kilkoma tekstami źródłowymi i nielicznymi wzmiankami w literaturze nie udało się odnaleźć żadnych przekazów ikonograficznych zespołu (jedyną ich „wizualizacją” są schematyczne rysunki na dwóch planach Pińska z lat 1794 i 1800). Z zapisów źródłowych wiadomo, że bryła kościoła miała dwie wieże w fasadzie i sygnaturkę nad prezbiterium.

²⁰ D. Piramidowicz, *Kościół i klasztor karmelitów bosych p.w. Najśw. Marii Panny Szkaplerznej i Św. Kazimierza w Pińsku*, [w:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. V, *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa brzeskoliteńskiego*, t. 3, red. D. Piramidowicz, Kraków 2016, s. 167–175.

Placówka pińskich Karmelitów została skasowana w 1832 roku, podczas masowej likwidacji klasztorów. Niemalże stuletni kościół o mocno naruszonej konstrukcji wówczas rozebrano, a kilka lat później (1856) klasztor odkupił od rządu rosyjskiego piński Żyd Symcha Lurie i przebudował go na młyn parowy. W 1924 roku mury poklasztorne zostały zajęte na cele fabryczne, a całkowita ich rozbiórka nastąpiła w latach czterdziestych XX wieku.

Nieopodal placu karmelickiego położony był klasztor i istniejąca przy nim kaplica Mariawitek (Zgromadzenia Sióstr Życia Maryi)²¹, których fundatorem w roku 1746 był założyciel kongregacji, ks. Józef Stefan Turczynowicz. Zakon Mariawitek działał głównie na Litwie, a celem jego istnienia była praca wychowawcza, kształcenie ubogich dziewcząt oraz opieka nad chorymi i sierotami. Mariawitki, na wyraźne polecenie fundatora, miały również otaczać opieką wykluczone ze społeczności konwertytki z judaizmu.

Nie udało się odnaleźć żadnej dokumentacji ikonograficznej klasztoru i kaplicy poza dwoma schematycznymi rysunkami na wspomnianych wyżej planach Pińska. Z zachowanych opisów inwentarzowych wynika, że wolno stojąca kaplica, której daty budowy nie zostały ustalone, była drewniana. Obok niej wystawiono klasztor, który zgodnie z regułą nie posiadał żadnych zapisów funduszowych. Był niewielkim, drewnianym budynkiem na kamiennej podmurówce, o układzie dwutraktowym, z korytarzem pośrodku i mieścił cele sióstr oraz pomieszczenia dla ich podopiecznych. Został skasowany przez władze zaborcze w 1850 roku, a skromny majątek wspólnoty zakonnej przeszedł na skarb państwa. Na miejscu siedziby Mariawitek i ulokowanego nieopodal kościoła i klasztor karmelitów znajduje się obecnie współczesna zabudowa, a po historycznych obiektach nie pozostał nawet najmniejszy ślad.

W 1820 roku, w wyniku kwesty zorganizowanej przez bractwo pińskiego kościoła franciszkańskiego, na położonym za miastem cmentarzu rzymsko-katolickim wystawiono drewnianą świątynię, pełniącą przez pewien czas rolę parafialnej²². Była to budowla założona na rzucie prostokąta, z trójbocz-

²¹ K. Kolendo-Korczak, *Kaplica i klasztor Kongregacji Mariae Vitae (Mariawitek) w Pińsku*, [w:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. V, *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa brzeskolitewskiego*, t. 3, red. D. Piramidowicz, Kraków 2016, s. 177–183.

²² D. Piramidowicz, *Kościół p.w. Matki Boskiej Bolesnej w Pińsku*, [w:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. V, *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa brzeskolitewskiego*, t. 3, red. D. Piramidowicz, Kraków 2016, s. 185–191.

nie zamkniętym prezbiterium, ujętym dwoma niewielkimi aneksami. Dzięki kilku przedwojennym fotografiom wiadomo, że skromna, bezwieżowa świątynia należała do licznej grupy drewnianych kościołów charakterystycznych dla architektury sakralnej ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego końca XVIII i początku XIX wieku. Wysunięty przed fasadę czterokolumnowy portyk, galeriowy balkon, murowane kolumny, wyraźnie odcinające się białą tynków od ciemnych ścian, nadawały bryle klasycystycznego charakteru.

Kościół cmentarny, zwany „zamiejskim”, przetrwał obydwie wojny światowe; został zdewastowany i spalony dopiero w latach sześćdziesiątych XX wieku. Pozostał po nim jedynie dobrze widoczny zarys podmurówki korpusu i zakrystii oraz niewielkie fragmenty kolumn portyku.

Pińska kaplica szpitalna została wzniesiona zapewne w połowie lat dwudziestych XX wieku, w obrębie założenia szpitala sejmikowego, mieszczącego się w zaadaptowanym dawnym klasztorze bernardynów, przy ul. Bernardyńskiej 40²³. Była drewniana, konstrukcji zrębowej, o regularnej bryle poprzedzonej podcieniem z trzema arkadowymi prześwitami. W jednoprzestrzennym wnętrzu stał ołtarz o wyraźnych cechach art déco. Kaplica, znana jedynie z dwóch zdjęć, prawdopodobnie spłonęła podczas drugiej wojny światowej.

Nie udało się odnaleźć bliższych informacji o dwóch kolejnych pińskich obiektach powstałych w XX wieku. Pierwszym z nich był kościół parafii wojskowej p.w. Św. Stanisława Kostki, o którym wiadomo jedynie tyle, że w roku 1934 planowano jego budowę, a plany te zostały zniweczone przez wybuch wojny. Drugi – to stojący na pińskim cmentarzu, drewniany, filialny kościół p.w. Św. Salwatora, notowany w 1926 roku, następnie rozebrany z nieznanym przyczyn²⁴.

²³ K. Uchowicz, *Kaplica przy szpitalu sejmikowym w Pińsku*, [w:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. V, *Kościóły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa brzeskolitewskiego*, t. 3, red. D. Piramidowicz, Kraków 2016, s. 193–195.

²⁴ *Katalog kościołów i duchowieństwa łacińskich diecezji kresowych (1798–1939)*, cz. V, t. 1: *Spis kościołów i duchowieństwa diecezji pińskiej (1926–1939). Hierarchia kościelna, instytucje diecezjalne, księża przebywający na studiach, katecheci*, oprac. M. Hałaburda, Kraków 2014, s. 28; *Katalog kościołów i duchowieństwa łacińskich diecezji kresowych (1798–1939)*, cz. V, t. 2: *Spis kościołów i duchowieństwa diecezji pińskiej (1926–1939). Kościoły parafialne, filialne i kaplice. Duchowieństwo parafialne*, oprac. M. Hałaburda, Kraków 2014, s. 23, 24; *Spis kościołów i duchowieństwa diecezji pińskiej w R.P. 1935*, Pińsk 1935. Ostatnio: D. Piramidowicz, *Wstęp*, [do:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*,

Jak wspomniano wyżej, w XVIII wieku w Pińsku funkcjonowało siedem kościołów i klasztorów rzymskokatolickich, a liczbę tę powiększyły wystawione później dwa kościoły cmentarne, parafialny wojskowy oraz kaplica szpitalna. Do dzisiaj czynna pozostała tylko jedna świątynia – pofranciszkańska, od r. 1991 ponownie katedralna, działająca nieprzerwanie od czasu fundacji w końcu XIV wieku²⁵.

Artykuł ten powstał na bazie badań prowadzonych przez zespół historyków sztuki (IS PAN) w ramach kolejnych projektów *Materiały do dziejów sztuki sakralnej dawnego województwa brzeskoliteńskiego*. Ich efektem są trzy zbiory monografii obiektów sakralnych znajdujących się na omawianym terenie. W założeniach projekt ma objąć wszystkie rzymskokatolickie placówki funkcjonujące na terytorium historycznego województwa brzeskoliteńskiego, a opublikowane monografie będą możliwie najpełniejszą dokumentacją tego wszystkiego, co w materialnej i artystycznej formie stanowiło wyraz wielowiekowej duchowej spuścizny polskiej kultury narodowej tego terenu.

Praca nad rewindykacją pamięci o polskim dziedzictwie na obszarze historycznego Polesia, w większym jeszcze stopniu niż w przypadku innych dzielnic kresowych, wymaga długiego i systematycznego procesu rekonstrukcji, łączącego badania terenowe z kwerendami w archiwach polskich i zagranicznych oraz tropieniem zachowanych elementów wyposażenia świątyń rozproszonych na terenie kilku państw. Dziedzictwo łacińskiej sztuki sakralnej tamtego terenu było wyznacznikiem polskości i z tego powodu zarówno w okresie zaborów, jak i w dobie sowieckiej, jego przetrwanie stało się realnie zagrożone. W ramach represji po kolejnych powstaniach rozbudowana sieć parafialna uległa drastycznemu ograniczeniu a kasaty dotknęły bez mała wszystkich placówek monastycznych. Podobnie po roku 1939, a na dużą skalę zwłaszcza po 1945, działania władz sowieckich wobec Kościoła przejawiały się likwidacją większości parafii i zamykaniem świątyń, które przekształcono na cele świeckie lub burzono. W ten sposób liczne obiekty

---

cz. V, *Kościół i klasztor rzymskokatolickie dawnego województwa brzeskoliteńskiego*, t. 3, red. D. Piramidowicz, Kraków 2016, s. 8.

²⁵ A. Oleńska, D. Piramidowicz, K. Kolendo-Korczak, Z. Michalczyk, K. Uchowicz, M. Zgliński, *Kościół katedralny w Pińsku, Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. V, *Kościół i klasztor rzymskokatolickie dawnego województwa brzeskoliteńskiego*, t. 4, red. A. Oleńska, D. Piramidowicz, w opracowaniu.

o istotnym znaczeniu dla historii i kultury artystycznej zupełnie lub niemal zupełnie przestały istnieć, a także skutecznie zostały usunięte z imaginarium polskich historyków i historyków sztuki. Były to nie tylko pojedyncze kaplice i kościoły, ale także duże, bogato wyposażone kompleksy architektoniczne, jak na przykład pińskie placówki dominikanów, bernardynów czy karmelitów, które nie funkcjonowały w polskiej literaturze przedmiotu, lub pojawiały się w ograniczonym zakresie. Zadziałał tu swoisty mechanizm percypowania Polesia jako obszaru nieistotnego w badaniach zarówno dawnej kultury artystycznej, jak i dziedzictwa dwudziestolecia międzywojennego, obszaru na którym „nic nie ma”, co wynikało w znacznej mierze z powtarzania utartych, niesłusznych opinii. W wyniku przeprowadzonych wielokierunkowych kwerend pozyskano liczne, unikatowe, często nieznane materiały, w tym również dotyczące ważnych dla historii sztuki polskiej zespołów już nieistniejących. Powstałe monografie dowiodły zarówno dużego znaczenia opracowanych obiektów, jak również ich nieobecności na mapie artystycznej dawnej Rzeczypospolitej. Z pewnością powinny znaleźć się na niej także nieistniejące kościoły Pińska, będące tematem tego artykułu.

BIBLIOGRAFIA

ARCHIWALIA

- Biblioteka Naukowa Księży Jezuitów w Krakowie, zbiory ks. L. Grzebienia, Kościół i klasztor Jezuitów od wschodu, fot. 3–4 ćw. XIX w.
- Lietuvos Mokslų Akademijos Biblioteka w Wilnie, sygn. 320-927, Kościół Komunistów w Pińsku, rysunek Heleny Skirmuntt, 1868.
- Wydział Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej, sygn. 12804/III, Rysunki pomiarowe kościoła pobernardyńskiego w Pińsku, 1926; sygn. 12806/III, Rysunki pomiarowe kościoła Jezuitów w Pińsku, 1922.
- Российский Государственный Исторический Архив, Санкт Petersburg, sygn. 218-3-1835 k.116, 11В, 11Г, Projekt przebudowy pińskiego kościoła dominikanów na cerkiew.

LITERATURA

- Białe pawilony wśród moczarów i bagien*, „Dziennik Bałtycki”, 31 lipca 1938, s. 4.
- Horoszkiewicz R., *Pińsk i jego okolice*, Pińsk 1926; Waclaw Husarski, *Zabytki Pińska i jego okolic*, „Bluszcz” t. 63, 1930, nr 23, s. 12–15.
- Horoszkiewicz R., *Pińsk miasto o trzech obliczach*, „Tygodnik Ilustrowany”, 1936, nr 2, s. 515.
- Katalog kościołów i duchowieństwa łacińskich diecezji kresowych (1798–1939)*, cz. V, t. 1: *Spis kościołów i duchowieństwa diecezji pińskiej (1926–1939)*. *Hierarchia kościelna, in-*

- stytucje diecezjalne, księży przebywający na studiach, katecheci*, oprac. M. Hałaburda, Kraków 2014.
- Katalog kościołów i duchowieństwa łacińskich diecezji kresowych (1798–1939)*, cz. V, t. 2: *Spis kościołów i duchowieństwa diecezji pińskiej (1926–1939). Kościoły parafialne, filialne i kaplice. Duchowieństwo parafialne*, oprac. M. Hałaburda, Kraków 2014.
- Kolendo-Korczak K., *Kaplica i klasztor Kongregacji Mariae Vitae (Mariawitek) w Pińsku* [w:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. V, *Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa brzeskolitewskiego*, t. 3, red. D. Piramidowicz, Kraków 2016, s. 177–183.
- Marczak M., *Przewodnik po Polesiu*, Brześć nad Bugiem 1935.
- Michalczyk Z., *Kazimierz Antoszewski i grupa barokowo-klasycyistycznych malowideł ściennych na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego*, „Biuletyn Historii Sztuki” 73: 2011, nr 3–4, s. 479–530.
- Michalczyk Z., *Kościół p.w. Św. Michała Archanioła i klasztor Bernardynów w Pińsku* [w:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. V, *Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa brzeskolitewskiego*, t. 3, red. D. Piramidowicz, Kraków 2016, s. 147–166.
- Michalczyk Z., *Kościół p.w. Św. Stanisława Biskupa Męczennika i kolegium Jezuitów w Pińsku* [w:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. V, *Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa brzeskolitewskiego*, t. 3, red. D. Piramidowicz, Kraków 2016, s. 33–113.
- Mironowicz A., *Prawosławne parafie Pińska w XVI wieku*, „Przegląd Wschodnioeuropejski”, V/2, 2014, s. 11–27.
- Oleńska A., Piramidowicz D., Kolendo-Korczak K., Michalczyk Z., Uchowicz K., Zgliński M., *Kościół katedralny w Pińsku*, *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. V, *Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa brzeskolitewskiego*, t. 4, red. A. Oleńska, D. Piramidowicz, w opracowaniu.
- Piramidowicz D., *Kościół i klasztor dominikanów p.w. Św. Dominika w Pińsku* [w:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. V, *Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa brzeskolitewskiego*, t. 3, red. D. Piramidowicz, Kraków 2016, s. 115–132.
- Piramidowicz D., *Kościół i klasztor karmelitów bosych p.w. Najśw. Marii Panny Szkaplerznej i Św. Kazimierza w Pińsku*, [w:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. V, *Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa brzeskolitewskiego*, t. 3, red. D. Piramidowicz, Kraków 2016, s. 167–175.
- Piramidowicz D., *Kościół p.w. Matki Boskiej Bolesnej w Pińsku* [w:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. V, *Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa brzeskolitewskiego*, t. 3, red. D. Piramidowicz, Kraków 2016, s. 185–191.
- Piramidowicz D., *Wstęp* [do:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. V, *Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa brzeskolitewskiego*, t. 3, red. D. Piramidowicz, Kraków 2016, s. 7–16.

- Piramidowicz D., Zgliński M., *Pińsk – zarys dziejów miasta* [w:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. V, *Kościół i klasztor rzymskokatolickie dawnego województwa brzeskolitewskiego*, t. 3, red. D. Piramidowicz, Kraków 2016, s. 23–31.
- Polesie. Ocalić od zapomnienia*, oprac. L. Popek, B. Arciszewska, Lublin 1998.
- Rąkowski G., *Czar Polesia. Smak Kresów*, Pruszków 2001.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. VIII, Warszawa 1887.
- Spis kościołów i duchowieństwa diecezji pińskiej w R.P. 1935*, Pińsk 1935.
- Uchowicz K., *Kaplica przy szpitalu sejmikowym w Pińsku*, [w:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. V, *Kościół i klasztor rzymskokatolickie dawnego województwa brzeskolitewskiego*, t. 3, red. D. Piramidowicz, Kraków 2016, s. 193–195.
- Ursyn-Niemcewicz J., *Podróże historyczne po ziemiach polskich między rokiem 1811 a 1828 odbyte*, Petersburg 1858.
- Zgliński M., *Kościół Komunistów p.w. Św. Karola Boromeusza w Pińsku*, [w:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. V, *Kościół i klasztor rzymskokatolickie dawnego województwa brzeskolitewskiego*, t. 3, red. D. Piramidowicz, Kraków 2016, s. 133–145.
- Габрусь Т., Кулагин А., Чантурия Ю., Квитніцкая А., Ткачоў М., *Страчаная спадчына*, Мінск 1998.
- Гарады і вёскі Беларусі*, red. А. І. Лакотка, т. 4, cz. 2, Мінск 2007.
- Хвагіна Т.А., *Пінск сэрца Палскага краю*, Мінск 2014.
- Чантурия Ю., *Градостроительное искусство Беларуси второй половины XVI – первой половины XIX в: средневековое наследие, ренессанс, барокко, классицизм*, Мінск 2005.

Summary

Non-existing Churches of Pinsk

In Pinsk, the historical capital city of Polesie, there is currently one Roman Catholic church operating virtually incessantly since its foundation in the late 14th century, although in the mid 18th century there were seven monasteries of this denomination. Many of them can no longer be found in the town's landscape, and the ones that survived historical turmoils are serving completely different functions now. The Museum of Belarusian Polesie has its seat in the famous Jesuit college of Pinsk. An Orthodox church operates in a post-Obserwantine one, judiciary institutions and a hospital work in a former monastery, and a religious building previously used by Communist priests has been converted into the town concert hall. The other historical sacral complexes of Pinsk no longer exist. The Carmelite monastery and church as well as the fa-

cilities used by the Mariavite Sisters were demolished after the dissolution of religious orders in the 19th century. The tower of a post-Dominican church, added to its facade at the time of converting it into an Orthodox church, was part of the landscape a hundred years longer. The cemetery church located at the outskirts has only survived in the form of remains of its foundations, whereas a wooden hospital chapel and two little churches constructed within the first three decades of the 20th century are completely non-existent.

The article is a summary of research work carried out in Polesie by a team of historians of art from the Institute of Art of the Polish Academy of Sciences as part of projects *Materials for the history of sacral art of the former Brest Litovsk Voivodeship*.